

Један поглед уназад или исповест

Нада Милошевић-Ђорђевић

Академик проф. др
Нада Милошевић-Ђорђевић

Када ми је проф. др Соња Петровић, у својству једног од два главна уредника новооснованог часописа *Фолклористика*, предложила да за први број проговорим нешто о себи и о свом виђењу науке о српском фолклору, била сам у великој недоумици да ли да уопште на то пристанем. Из много разлога. Пре свега зато што је о себи непријатно писати, поготову за своје колеге. Многи су слушали моју „живу реч“, а моји писани радови су им и доступни и познати. Њихово знање је данас комплексно, истраживања разуђена, научна радозналост на врхунцу. Користе се страним језицима, интернетом, учествују на међународним скуповима. На домаку руке су им

мултикултурална, компаративна досегнућа – на свим подручјима безгранична. Упитала сам се: Зашто би им кратки осврт на мој радни век био занимљив? А онда сам закључила да бих могла да будем сведок мукотрпног пробијања српске фолклористике у јавност у другој половини двадесетог века, а можда и да откријем коренове своје привржености народној књижевности, да начиним кратку мемоарску скицу. Разлог што ћу своје излагање углавном ограничити на област народне књижевности не значи да умањујем значај других видова фолклора, већ само да ми је она најближа.

Драго ми је да сте ипак прихватили мој предлог. То што Вас већина нас познаје, не значи да смо у шоку с друштвеним, културним и политичким збивањима кроз која сте Ви пролазили, а која су се одражавала на проучавања српске фолклористике у институцијама и научним публикацијама Ваше времена. Још мање можемо прогристи у Ваше неизречене оцене и осећања. Имам ушисак да сте

се много обрадовали стварању Удружења фолклориста Србије, а нарочито оснивању нашег часописа. Јесам ли у праву?

За један систематски рад, за обједињавање студија фолклора разасутих на различитим странама, оснивање Удружења фолклориста Србије, а посебно његовог часописа, права је благодет, догађај у српској науци, а за мене посебна радост. Утолико већа што су стасале сјајне генерације истраживача фолклора, које ће имати свој часопис. Сетила сам се уводних речи Герхарда Геземана из 1934. године поводом изласка у Београду првог броја часописа *Прилози проучавању народне поезије*, тада јединог часописа те врсте у целом свету, а оне гласе: „...богатство једног народа у специјалним стручним часописима представља мерило за стање његове науке.“ *Прилози* јесу били огледало тадашње науке која је била на веома високом нивоу. Престали су да излазе уочи Другог светског рата. Десетак година након његовог завршетка основано је Удружење фолклориста Србије које је постојало од 1955. до 1988/89. године (с тим што су се из њега издвојила 1979. и 1984. Удружења фолклориста Војводине и Косова), али које је било је само сегмент Савеза фолклориста Југославије. Одржавајући сваке године међународне конгресе фолклориста и објављујући реферате учесника, сваки пут у другој републици, овај савез (коме је на челу до 1963. био проф. др Миодраг Васиљевић, а следећих осамнаест година академик Душан Недељковић, а затим млађи етнолог и етномузиколози) „по кључу“ је одређивао републику домаћина, о чијем би се фолклору и фолклористици тада расправљало, па би на ред долазила и Србија. Као његов орган, треба споменути и београдски часопис *Народно стваралаштво – Folklor* (чији је уредник био Душан Недељковић, од 1962. до 1984, а затим до 1988. године – Драгослав Антонијевић, када се часопис угасио). Бавио се духовном и материјалном културом и усменим творевинама народа и народности Југославије, али и страних земаља.

Расковник, часопис за књижевност и народну културу, првобитно се појавио као гласник сељака песника (и у принудним прекидима излазио у Горњем Милановцу 1968–1973, а у Београду 1975, 1980–1982, ур. Добрица Ерић, Драгиша Витошевић), да би од 1982 (ур. Љубинко Раденковић) прерастао у научни часопис о народном стваралаштву и традицијској култури, а објављивао и усмену грађу. Под непрестаним притиском власти, проглашаван неподобним (нпр. поводом изласка броја посвећеног Косовској бици, који је приредио Ненад Љубинковић), бивао је принуђен да прекида излажење, а ипак опстао до свог стотог броја, 2000. године захваљујући посвећеној храбрости својих уредника.

Ако бисмо захватили и сам крај двадесетог века и почетак двадесет и првог, требало би поменути *Лицеум*, серијску публикацију Центра за науч-

на истраживања у Крагујевцу, који су основали САНУ и Крагујевачки универзитет (1996) а чијих је седам књига објавио Одсек за језик и књижевност са циљем да спречи препуштање традиције „смишљеном заборава, по политичком диктату“, или манипулисање њоме (како је то сажето дефинисала Мирјана Детелић, начелник Одсека). По „вишем“ налогу, рад овог изузетно успешног часописа прекинут је 2012. године.¹ Тако је фолклористика у Србији изгубила још једно своје специјализовано гласило, те користила гостопримство публикација Балканолошког института, Института за књижевност и уметност и других часописа за књижевност и језик. Ту празнину надокнађивали су зборници под називом *Савремена српска фолклористика* I (2013), II (2015), III (2016), где су објављени радови с научних скупова Удружења фолклориста Србије, и зборници *Билје у традиционалној култури Срба* I и II (Одсек за српску књижевност новосадског Филозофског факултета и Центра за истраживање српског фолклора), настали залагањем Зоје Карановић, да би III зборник, *Гора љиљанова*, коме је она такође први уредник, после њеног пензионисања издало управо Удружење фолклориста Србије (заузимањем његовог председника Бошка Сувајџића) и Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ (захваљујући њеном управнику Александру Јеркову).

Није ми намера да набрајам прегнућа посвећена одржавању континуитета српске науке о фолклору, остваривањем серије *Српско усмено стваралаштво* (оснивач проф. Ненад Љубинковић), Института за књижевност и уметност, у којој су објављене драгоцене монографије (под уредништвом професора Снежане Самарџије и, касније, Бошка Сувајџића), нити објективизацијом пројеката из ове области. Желим само да нагласим изванредне резултате у изучавању српског фолклора.

Ошкуда то да, ујркос прејрекама, инџересовање за фолклор не само да се није смањивало, него се и повећавало?

Мислим да нећу бити необјективна ако истакнем да је иницијални покретач ове заинтересованости била и остала Катедра за Народну књижевност Филолошког факултета у Београду, која је вербалном фолклору приступала као једној од најважнијих научних области, и одувек ишла у корак са светским достигнућима. Верна дугој научној и наставничкој традицији Велике школе и Универзитета (Народну књижевност је предавао од 1904.

¹ Лицеум ће ове године наставити са излагањем под насловом: *Лицеум. Часопис за студије књижевности и културе*. Излазиће два пута годишње. Издавач му је Центар за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Крагујевцу, а главни и одговорни уредник проф. др Маја Анђелковић, шеф Одсека за филологију Универзитета у Крагујевцу.

чувени историчар српске књижевности Павле Поповић), Катедра је на челу са проф. др Видом Латковићем продужила своју мисију откривања тајни стварања усмене уметности речи, указивала на друштвену и историјску улогу фолклора у животу нације, давала и критички преглед дотадашњих истраживања. Имали смо срећу да нам је народну књижевност на другој и трећој години (зимског и летњег семестра 1954/55. и 1955/56) предавао управо он. А било нас је преко три стотине. Звали смо га између себе Тата Видо. Умео је да нас опчини својим излагањима, да књижевноисторијске чињенице које је знао на претек, а од којих смо оне важније морали да научимо, изнесе илуструјући их на основу изворне грађе, а да ту грађу оживи речју и гестом, имитацијом, звуком, једном себи својственом драмском интерпретацијом, да нас, слушаоце, попут даровитог усменог казивача начини својим саучесницима. Умео је да нас заинтересује за научна питања тако што не би износио „готово“ решење, већ могућности за њихово разрешавање. Да наведем само два примера, у то време актуелна. Први је: истраживање питања удела индивидуалног и колективног у стварању и преносу усмене творевине. (Одгонетајући проблем припадности оних песама којима Вук није означио певача, установио је својеврсни, шири динамички образац помоћу кога се певава песма у прожимању са унутарпоетичким захтевима, личним склоностима ствараоца и спољним чиниоцима. (Касније ће се Владан Недић определити за наглашавање искључиво поетско-индивидуалних склоности певача). Други пример Латковићевих излагања је: истраживање узрока и начина формирања епских ликова – позитивних (Марка Краљевића) или негативних (Вука Бранковића) уз поређење са њиховим историјским прототиповима. (При том, треба нагласити да под поређењем није подразумевао пуко трагање за историјским подацима, већ испитивање процеса поетско-историјског уопштавања које даје слику одређеног историјског периода). Зато је инсистирао на историчности српске епске поезије. „Условна“ подела програма на преглед свеукупне грађе и на посвећивање једној, изазовној теми (о јунаку, певачу, жанру...) била је, такође, Латковићева идеја. Радмила Пешић, и сама одличан познавалац историје, а од 1954. његов асистент, на семинарским вежбањима стваралачки је разгранала ову идеју. Захваљујући научној комуникативности професора Латковића, његовој природној благости и широком људском разумевању, дискусија се продужавала и у његовом увек отвореном кабинету, у соби број 44. Био је у спонтаном разговору и веома духовит. Једног зимског дана усудила сам се да га упитам зашто не закључава собу ни када је дуже времена ван ње, не боји ли се да ће неко нешто да му украде. Одговорио ми је кроз смех: – Студенти, наравно, неће, али би било одлично да то учини неко споља, да ме ослободи „громби“ капута, да имам разлога да купим нови! Жеља му се није остварила.

По себи се разуме да су и предавања и дискусије утицале на тадашње студенте. Пишући семинарске радове, одабирајући на дипломском испиту писмени из народне књижевности, опредељивали су се и за специјалистичке, магистарске и докторске студије из ове области. На крају су одлазећи у свет наставе и науке задржали свест о важности усмене традиције и промовисали њено проучавање. Треба нагласити да је са Матичне катедре потекло увођење наставе народне књижевности и на факултетима у другим градовима (у Приштини, Новом Саду, Нишу, Крагујевцу, Подгорици), али и на Одсеку за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду (залагањем професора. Петра Влаховића), као и на Одсеку за етномузикологију београдског Факултета музичке уметности.

Како сам разумела, Ви сте захваљујући предавањима професора Лајковића пожелели да се бавите народном књижевношћу као својим будућим позивом. Колико сте били упознати са усменим умотворинама пре факултета, у шоку школовања, или можда чак у дефиницију?

Ја сам на народној књижевности одрастала. У детињству, отац би ми пред спавање, већ ушущаној у кревету, као по каквом ритуалу, редовно испричао по једну бајку, басну, шаљиву причу, или казивао епску песму. Био је изврстан причалац, а небројено песама је знао напамет. Говорио је тихо, некако поверљиво (усред гунгуле нашег „заједничког стана“, у заједничкој пролазној соби и то ме је особито успокојавало). Касније сам схватила какав је сјајан избор правио, увлачећи ме у свет у коме се све препреке могу савладати храброшћу и јачином воље, снагом и мудрошћу, али и добротом и разумевањем. Посебно сам запамтила две басне: у првој се кладе ветар и сунце, ко ће од њих двоје лакше да скине сељаку шубару са главе. Бранећи се од све снажнијег ветра, сељак све више навлачи шубару, да би је спонтано, сам скинуо, огрејан топлотом сунца; у другој басни два миша упадну у суд са млеком. Један се, помирен са судбином, удави. Други се копрца, начини од млека маслац и искочи напоље. На моју срећу, мој отац је спајао своје европско образовање са српском књижевношћу (био је од оних српских дечака које је после албанске голготе привремено прихватила једна племенита француска учитељска породица, те је још тада имао прилику да пореди француске епске песме са нашим песмама), па и касније, иако доктору права и економије, прва и трајна љубав остала му је народна поезија. Моје школовање у Другој женској гимназији обележили су часови професорке српског језика Јелисавете Алексић, која је надахнуто повезивала Његоша са народном поезијом, а којој доживотно дугујем што је моје „реторске“ испаде у име слободе и правде успевала да оправда мојом „епском“ природом.

Професор Латковић ми је, међутим, открио научни прилаз народној књижевности, а да је при том умео да мисли и срцем. Нисам смела да се надам универзитетској каријери. Никада није експлицитно о томе било речи. Поготову што је све то зависило од расписивања конкурса који није био на видику, а и кад би се расписао не би се знало ко би дошао у обзир. Остало ми је само да што више научим, те сам проучавање народне књижевности одабрала за постдипломске студије. Добивши стипендију, уписала сам их 1961. Тада су оне трајале две године. Састојале су се од увођења у литературу о датом предмету под руководством ментора, те писања једног обимног прегледног рада и његове одбране после прве године, да би после друге, следила одбрана магистарске тезе проблемског типа, уз полагање усмених испита из страног језика и теорије књижевности. Била је то сјајна могућност за стручно усавршавање. Бар једном недељно, професор Латковић ми је тражио извештај о прочитаној литератури. Отворио ми је и врата *Прилога за књижевност, језик, историју и фолклор*, чији је био уредник, за приказе књига. Око поднева би му сваки дан долазио професор Банашевић, шеф Катедре за романистику, животни пријатељ и колега из скопског периода, попричали би мало, а онда одлазили на по чашу црног вина у кафану код Трандафиловића на Чубури. Понекад бих извештај давала у кабинету и пред професором Банашевићем, па и остајала да присуствујем њиховом разговору. Поред стручних тема, евоцирали су успомене из живота на Скопском универзитету пре Другог светског рата. Тако сам из прве руке доста дознала о програму студија из књижевности на факултету у Скопљу, али и о томе како је Банашевић, као декан, бранио аутономност факултетске територије и слободу мисли од мешања власти.

Професору Латковићу дугујем идеју да почнем да се бавим проучавањем народних приповедака, које су за разлику од песама, поготову епских, биле запостављене. Предложио ми је да се у Загребу обратим Маји Бошковић-Стули, у Институту за народну умјетност, сматрајући да је то право место за изучавање усмене прозе, иако се и он њоме бавио. У Загребу сам боравила у неколико махова, и, морам признати да сам од свих била веома добро примљена, посебно од Маје, која ми је пружиала потпуно гостопримство. Омања, ведре, увек помало устрептала, загребачки, београдски и петроградски ђак, не само да ми је омогућила преглед свеукупне фолклорне грађе као директор Института, већ ме је упутила и у сувремене немачке фолклорне студије. Изврсно је знала немачки и руски, а служила се и осталим светским језицима. Талентована и паметна као и сви Јевреји, била је у ствари полиглота. Са сетом се сећам тог дружења, које се прекинуло када се она жучно обрушила на Србе у немачкој штампи деведесетих година. Било је то изненађујуће за некога ко је у Београду дипломирао, докторску

тезу одбранио код професора Војислава Ђурића, а коме су поврх свега уста-ше у време Другог светског рата убиле целу породицу. Истини за вољу, свој став је ублажила у једном каснијем чланку.

Но, да се вратим пређашњој теми. Институт (сада Завод за проучавање фолклора) је био прави рај за истраживања, са богатом библиотеком и књигама најновијих издања о фолклору на свим светским језицима. Било је то време када је у Европи и у Сједињеним Државама бујало проучавање наративних врста. Ослонац на ранију литературу пратило је истраживање терена, помно бележење сувремених казивања и компаративни научни приступ, објективизован на (финској) географско-историјској методи, названој „чедом миграционе теорије“. Настанак ове методе, као што је познато, потиче од проучаваоца *Калевале*, финског научника Јулиуса Крона (Krohn). На приповетке је примењује Карл Крон (Kaarle Krohn), и оснива значајну и данас актуелну серију *Folklore Fellows Communications* 1910, у оквиру Финске академије наука почетком XX века. Исте године, Antti Aarne завршава свој индекс типова приповедака, да би га амерички професор Stith Thompson проширио новом грађом 1928, и 1961. допунио. При том, вођство у окупљању проучавалаца наративних типова преузима углавном Немачка. Проф. др Курт Ранке (германиста, фолклориста, компаратиста), оснива Енциклопедију приповедака/бајки (*Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichender Erzählforschung*, 1957–2014), стаје на чело чувеног Међународног друштва за истраживање народних приповедака (*International Society for Folk Narrative Research*, које је званично утемељено 1962. у Антверпену у Белгији, мада је раније почело с радом), остаје и његов први председник до 1974, када га наслеђује Лаури Хонко. Главни је уредник часописа *Fabula (Journal of Narrative Research*, Berlin I, 1958).

У том периоду се објављују национални каталози рађени по Арне-Томпсоном индексу типова, као што излази низ монографија о појединим наративним типовима приповедака и предања у различитим националним срединама. И Маја Бошковић је од самог почетка укључена у ова истраживања. Интензивно ради на сакупљању грађе на терену Републике Хрватске, класификујући је према Арне-Томпсоном каталогу. Српске приповедаче, међутим, укључује у хрватски корпус. Институт, такође на њену иницијативу организује ексцерпираније прозне грађе из штампаних публикација на целом подручју српскохрватског језика, укључујући и Србију. Од 1962. Институт издаје и свој годишњак под насловом *Narodna umjetnost*. Тада сам почела да жудим да се специјализовани институт оснује у Београду. Наравно да то није било у мојој моћи, али нажалост, ни у моћи мојих професора. У Сарајеву је Институт за проучавање фолклора основан већ 1947, да би, припојен Земаљском музеју 1958. године, продужио своју

већ разрађену делатност, теренски рад, посебно сакупљање и регистравање аутентичних записа говорног фолклора у друштвеном амбијенту, што заиста систематски омогућује само постојање института. У фолклорни архив ме је увео Влајко Палавестра. И скопски Институт за фолклор основан је одмах после рата. Два пута годишње издавао је своје одлично гласило *Македонски фолклор*.

Све ово говорим да би Вам било јасно колико је проучавању српске традицијске културе, која, као што знате, спада у најбогије на свету, и захваљујући којој је одржан вековни идентитет српског народа, непостојањем једног специјализованог института у Београду било закинута цело једно подручје систематског емпиријског и теоријског истраживања, у име имплицитне „одбране“ од „великосрпског национализма“.

Осим што сте се интензивно бавили „текстовима“, литерашуром о народној књижевности, и писањем историјомских радова, знам да сте учествовали у припремама за велики скуп о Вуку, а затим у организацији Међународног конгреса компаратиста. Колико Вам је то корисило, а колико одузимало времена за рад у струци?

У току мојих магистарских студија, 1961, на Филолошком факултету почеле су припреме за организовање великог међународног симпозијума поводом стогодишњице смрти Вука Караџића, на чијем је челу био декан, проф. Радован Лалић. По ужој струци русиста, веома образован, говорио је са одличним акцентом не само руски, него и француски језик, строг, али праведан, издавао је само кратка наређења. Било је позвано близу стотину научника, а свима који су дошли били су организовани и излети у српске манастире, што је заиста оплеменило њихов боравак. (Реферати учесника су касније штампани у *Аналима Филолошког факултета* 4 и 5, 1964. и 1965). Постављена за административног секретара, радила сам буквално од јутра до мрака. Колико год да су ми технички послови, превођење, сакупљање биобиблиографија учесника, кореспонденција, представљали напор, мислим да су ми помогли да се са мене скине предрасуда о „неподобности“ због мог класног, „буржујског“ порекла (а од тога да ли је неко био „подобан“ или „неподобан“ као важан део карактеристике, зависило је стално запошљење), а самим тим, пошто сам у међувремену с успехом магистрирала, посредно ми омогућили када је расписан конкурс за асистента за народну књижевност, да будем и изабрана.

Сусрети уживо, 1964, током симпозијума, са чувеним научницима, славистима, али и фолклористима, као што је био Виктор Е. Гусев, Маријан Јакобјец (Jakóbić), Херберт Појкерт (Peukert), Борис Н. Путилов и други, били су за мене доживљај. Као што ће то бити, и три године касније, када је под председништвом проф. др Николе Банашевића, одржан V конгрес

Међународног удружења за упоредну књижевност (Зборник реферата под насловом *Actes du Ve Congrès de l'Association Internationale de Littérature Comparée* објављен је 1969), коме сам такође била административни секретар и могла да слушам излагања Виктора Жирмунског, Ренеа Велека (R. Wellek) или Стита Томпсона (Stith Thompson) који је, тада, са све својих осамдесет и две године планирао писање нових књига.

Међутим, праве научне контакте остварила сам тек када сам на препоруку Маје Бошковић-Стули и Влајка Палавестре постала члан већ поменутог Међународног друштва за изучавање народне прозе. Сећам се да сам посебно била импресионирана разговором са Мелетинским, који се током шетње кроз Букурешт на тренутак издвојио из своје групе (а совјетски научници су увек ишли у групи), и у жару гласног размишљања о односима мита и приповетке, заједно са мном залутао. Његово драгоцено излагање било је пресечено нашим трчањем да групу пронађемо. Био је крупан човек и то му нимало није лако пало, али успели смо. До данас не знам да ли сам се више дивила његовом научном знању или моралној снази да захваљујући том знању превазиђе све друштвене препреке које су му морале стајати на путу. Следбеник Веселовског, познавалац рада Владимира Пропа, Клода Леви-Строса, целе једне нове структуралистичко-семиотичке школе, типолошке компаратистике Жирмунског, митологије и религије – био је жива енциклопедија. Ви, уосталом, знате да је његов прилаз наративној грађи размакао границе истраживања. За мене је, која сам тада већ написала рад о Проповом структурализму, сусрет са њим био посебан доживљај.

Али да се вратим на рад самог Међународног друштва. Истини за вољу, индекси за разврставање наративне грађе нису имали теоријских претензија. Ипак, постали су идеално средство споразумевања и разумевања међу фолклористима. И да пређем на једну забавну ситуацију из купеа воза у Румунији када је неко од учесника конгреса, изговоривши класификациони број једне од шаљивих прича из индекса, изазвао општи смех (јер смо сви овом пречицом могли да је идентификујемо), док су остали присутни путници, који нису били фолклористи, не знајући о чему се ради, посумњали у наше ментално здравље и побегли из купеа.

Треба рећи и да је Међународни славистички центар, основан 1971. године на Филолошком факултету у Београду, захваљујући проф. Слободану Марковићу, поред тога што му је главни циљ био ширење сербокroatистике у свету путем одржавања септембарских семинара „у Вукове дане“, истовремено на своје редовне Научне састанке (скупове) позивао и познате стране научнике који су се бавили фолклором. Трудила сам се да у томе учествујем. Тада сам боље упознала Алберта Лорда не само као уваженог научника, него и као драгоценог пријатеља. Зрачио је спонтаношћу и добротом својих живих, плавих очију, дотеран, у оделу са лептир машном,

увек господских манира. Имао је својеврсну слабост за амерички југ, а поносио се харвардском фолклорном рукописном грађом. Показивао је велико поштовање према свом рано преминулом учитељу Милману Парију, себе сматрајући само његовим следбеником, а био је и много више од тога. Знао је одлично српски и све Вукове збирке, а на моје питање шта га је определило да се бави превасходно муслиманском, а не хришћанском епиком на српскохрватском језику, као разлог ми је навео да једино „певач прича“ (*The Singer of Tales*), који у једном даху успева да импровизује тако обиман традицијски „текст“, може да буде одговор на Хомерско питање. Класичном филологу по струци, то је било и разрешење дугогодишње полемике. Понудио ми је и да приредим „хришћанске“ записе песама из Харвардске библиотеке. Добила сам и прелиминарни уговор. Остварење пројекта омела је његова изненадна смрт 1991. и низ друштвених, политичких и културних промена које су уследиле. Запамтила сам како је вешто радио на два компјутера истовремено у свом кабинету, и постидео ме (нисам умела да се снађем ни на једном). Остало је сећање на предавања и дискусије, на гостопримство које су ми он и његова супруга Louise (такође класични филолог и професор универзитета), пружали приликом мојих боравака у Америци. И данас чувам топла писма која ми је Louise писала после његове смрти.

Да ли Вас је када сте зайочели универзитетску каријеру оштерећивала жеља да својим студентима пренесете нова знања која сте стекли пратећи нашу и страну литературу и слушајући излагања, или сте позив наставника схватили у класичном смислу као историју проучавања српске усмене књижевности? И уостало како сте успостављали контакте са слушаоцима?

Говорећи о професору Латковићу, мислим да сам показала како треба да изгледа добар час и однос са студентима. Нажалост, он је изненада преминуо 1965, непуне две године пошто сам примљена за асистента. Нисам чак ни докторску тезу – о односима „неисторијских“ епских песама старијих времена и прозне традиције, коју сам започела за његова живота, одбранила код њега. Несебично ми је помагала проф. Радмила Пешић. Својом честитошћу и знањем учинила ми је живот лепшим. Поштовање према професору нас је посебно зближило. Као што знате, издале смо 1967. и његов рукопис уџбеника из народне књижевности. Часове проф. Латковића није било могућно имитовати, нисам ни покушавала. Оно што сам од њега успела да преузем било је уважавање студената као личности. По себи се разуме да сам пре свега предавала историју српске усмене књижевности, давала преглед грађе, анализирала је, али и користила нове критичке приступе. Уосталом, нисам ја која треба о томе да говорим.

У време мог студирања колико год да је постојао спољашњи, сугерисан отпор према народној, „сељачкој“ књижевности (почетком шездесетих година су се чак и у новинама појављивали чланци под насловима: „Заборавамо народну традицију!“; „Борба против опанака“, и слично), бука би била стишавана, пре свега захваљујући објашњењима научно-наставничких ауторитета, који су мудро преносили овај отпор на план неспоразума, указујући на суштинске, теоријске разлике између традицијског фолклора као уметничког остварења и фолклорног кича као супкултуре.

Други, још јачи талас против народне традиције стигао је почетком осамдесетих година, када је у оквиру промена просветног система истакнуто мишљење да српску народну књижевност (па и сву грађу из старијих периода) треба избацити из школских програма. Срећом, захваљујући хитној интервенцији наших некадашњих студената, тада на положајима у Министарству, били су позвани на дискусију професори датих предмета са Филолошког факултета. Сећам се да сам на брзину, целе ноћи припремала аргументе у корист проучавања српске усмене књижевности, стављајући акценат на податке о њеној улози у европској култури, почев од Грима и Гетеа до Маргерит Јурсенар (Yourcenar) и њеног *Осмеха Краљевића Марка*. А у то доба увелико се водило рачуна о прилагођавању европским кретањима, а на локалном нивоу опет о „штетности великосрпског национализма“. У сваком случају, успели смо. (Сећам се да ми је добронамерно један од помоћника министара изјавио да и сам уме да гусла).

Међутим, истини за вољу, све је то оставило трага, не на став према народној књижевности на Универзитету, већ на однос студената према предмету. Није било лако освојити њихову пажњу. Поготову што се народна књижевност тада предавала на првој години. У жељи за „еманципацијом“, студенти су бежали од својих коренова. Сакупљање записа са терена, из породице, или у ширем окружењу као вид семинарског рада (и један од покушаја да се надокнади непостојање Института), није одмах наишао на разумевање. Нико од студената није желео да покаже своје рурално порекло. Дугогодишњем презирању села требало се супротставити научним становиштима. Наводила сам Цвијићево искуствено мишљење да српски сељак „сматра националне јунаке као своје претке“, да се осећа потомком племства погинулог на Косову. Али поред позивања на народно, усмено историјско памћење, покушала сам да упознавањем слушалаца са ранијом и савременом, нашом и страном фолклористичком науком, покажем њено интересовање за усмену традицију. Не само поводом интернационалних мотива, које смо спомињали, већ због могућности које је управо наша грађа пружила да се на посматрању живог процеса извођења формирају нове теорије, потврђују или негирају старе о настајању фолклорног дела. Сећам се да је слушаоце импресионирала формулативна теорија Милмана Парија и Алберта Лорда или структуралистички прилаз приповедању Владимира

Пропа. Лордово тумачење формуле као динамичког, продуктивног метричког обрасца за брзо стварање нових стихова искористила сам као подстицај студентима да посматрају технику „спевавања“, у евентуалном сусрету са певачем. И заиста, поређења класичних Вукових записа са новим варијантама, откривање става казивача, учовавање промена зависно од времена и друштвеног амбијента, могао је да пружи на најбољи начин рад на терену.

Све то је, чини ми се, пробудило истраживачки импулс. Тако би други семестар испунио ишчекивања. Испоставило се да су многи имали шта и од кога да забележе. Појавили су се аутентични записи и коментари уз њих. У почетку су студенти користили мој стари касетофон, који је путовао од Косова до Босне, од Крајине до Шумадије. А онда смо се постепено технички „уздигли“ и овај облик семинарских радова је у настави учврстио своје место. И сада су радови похрањени на Филолошком факултету, у кабинету бр. 44. Захваљујући Вама, сакупљање не само да је продужено, него се, колико год је могуће, одвија систематски.

Још један вид рада на терену остваривао се преко Младих истраживача, седамдесетих година. Тада је истраживање концеповано интердисциплинарно, па су поред нас групу сачињавали лингвисти, етнологи и историчари. Једном приликом боравили смо у Кушићима, селу надомак Ивањице, уз дозволу локалних власти. Казивачи и певачи су нас прихватили тек пошто би нас добро испреслишали ко смо и шта у ствари хоћемо и зашто. Како сам им се представила као професор који („наводно“) треба да оцени успех сваког студента из групе, а оцена зависи од тога да ли ће студент успети да забележи њихово усмено знање, дакле, зависи пре свега од њихове воље општења, контакт је успостављен: крајње благонаклон према целој групи, уздржљив према мени, која сам била „други табор“. Утисак сам поправила тек када сам ја прошла пробу понашања и без поговора прихватила Руменин предлог да одем са њом у шталу и помузем једну од њених крава (а Румена је била сјајан психолог, препаметна жена, на чију смо препоруку налазили казиваче). Наравно да нисам успела да обавим задатак како ваља, али сам уз њене савете ухватила виме и савладала страх.

Ова дуга прича о спорадичном раду на терену само је илустрација о нашим довијањима у недостатку систематског, институтског делања. Она је утолико више била разлог за забринутост, јер су већ тада нестајали читави жанрови, а ми нисмо могли да пратимо процес тог нестајања, нити њиховог преображавања. Испричала сам је, јер ми се чини да на неки начин објашњава моје радовање због оснивања Удружења фолклориста Србије, овог часописа и да подгрева наду у формирање института.

По себи се разуме да иницирање сакупљања усмених умотворина није била једина моја преокупација. Било је, као што знате, и других, наслеђених наставних тема којима сам се бавила. Једна од њих – анализа усменог

дела као уметности речи, уз праћење трансформација културних и историјских слојева, чинила ми се погодном за слушаоце, поготову што сам бирала оне теме за које сам мислила да ће слушаоцима бити блиске. Задовољна избором, уздајући се у тему љубави као универзалног осећања, једном приликом сам цитирала стихове познате песме „Драги и недраги“ из Вукове лирске збирке (у којој девојка моли мајку да је не удаје за недрага говорећи: „Волим с драгим по гори одити,/ Глог зобати, с листа воду пити,/ Студен камен под главу метати,/ Нег’ с недрагим по двору шетати,/ Шећер јести, у свили спавати“). Поткрепила сам их варијантом „Опет девојка и лице“ (у којој девојка сличним стиховима исказује стрепњу од богате удаје за „стара“). А онда сам у последњим редовима запазила отпор студенткиња према објективизацији теме, и на питање за кога би се оне удале, запрепашћена, добила готово хорски одговор у стиху: „За стара! Због пара!“ Ни данас не знам колико је у њима проговорила немаштина, колико потреба за пародијом, а колико сам ја заборавила на зависност рецепције од промене сензибилитета сваке од генерација, па доживела промашај. Сећам се да сам спасла час накнадним, „ученим“ разматрањем о формулама, семантици, патријархалној заједници и слично. При изласку из учионице, у сред гужве, на ухо ми је шапнуо један румени плавшан да: „ако оне тако и мисле, нису у већини“, а да би се он оженио једино из љубави, али не сме то гласно да каже. Касније сам сазнала да је овај час прешао у анегдоту, причала се и у Мионици и у Косјерићу.

Нешто слично сам доживела после више година на Универзитету у Лос Анђелесу (UCLA). Предајући о Марку Краљевићу, желела сам песмом „Марко пије уз рамазан вино“ да објасним Марков статус турског вазала, непризнавање обичаја освајача, његов пркосни став према султану. Самозадовољно сам се задржала на кључним стиховима како Марко „дотера цара до дувара“, а „Цар се маша руком у џепове“ и даје му стотину дуката да се напије вина, сматрајући да сам психолошки осветлила односе. А онда ме је упитао један од мојих најприлежнијих америчких слушалаца да ли је то сума којом је Марко могао бити задовољан. То потпуно премештање поенте ме је поразило. И док сам ја размишљала о разликама у менталитету, обратила му се мала Јапанка својом резигнираном констатацијом да јој је заиста жао што ништа није разумео. Са њом је седео у истој клупи и био у њу видљиво заљубљен. Можда је то и учинило да је импровизовао сјајну баладу о Марку Краљевићу који на Шарцу долази по Косовку девојку (био је то неформални, додатни текст уз његов иначе озбиљан и успешан рад на писменом испиту).

На страну анегдоте. Држати двосеместрални курс страним студентима из српске народне књижевности, на енглеском језику, у Америци, јесте био посебан изазов. Утолико већи што никад нисам сама слушала конти-

нуирана предавања њихових наставника, нити боравила на специјализацији у иностранству. Фулбрајтову стипендију сам добила 1988, као редовни професор. Пошла сам од тога да студенти (који су долазили са катедара за англистику, романистику, германистику, историју, филозофију...) о нама ништа не знају, или знају сасвим мало и да их треба освојити. У томе ми је помогло увођење у историју Балкана и српску историју, уз визуелне пројекције средњовековних мапа и српских манастира, али и поређење са Хомером и са дугим еповима. Наишла сам и на невероватну брижност и гостопримство колега са славистике, почев од Александра Албијанића, драгог пријатеља, поносног на своје српско порекло, преко Томаса Екмана до Мајкла Хајма (Heim). Већина њих је моја предавања пратила, што сам ја (признајем уз покајање) првобитно схватила као неку врсту контроле, а онда повећавањем броја колега слушалаца и са других катедара, поласкала свом труду.

Моје искуство са студентима било је занимљиво и напорно: свако од њих има права да вас зове у сред ноћи телефоном, да му понешто објасните, као што вас после сваког тромесечја оцењује, а од оцене зависи да ли ћете предавати и даље или ће вам стипендија бити укинута. То у први мах дознајете тако што ће вас дочекати празна или пуна учионица. Како је од мог кабинета до учионице требало прећи дијагонално преко дворишта (поред америчке заставе), најмање 200 метара, моји кораци су бивали све краћи, док из учионице нисам зачула пљесак. Као што видите, било је узбудљиво, више за мене него што ће то касније бити за студенте. Било је ту и трагикомичних тренутака. Колега који се бавио тужбалицама молио ме је да му из Београда добавим српску грађу и литературу. Са катедре је професорка Пешић јавила да је све уредно послала. Недељама ништа није стишло, док се једног јутра на вратима моје изнајмљене гарсоњере није појавио полицајац који ми је донео раскупусан пакет тужбалица и извинио се што сам толико чекала: они су, вели, једва успели да пронађу преводиоца за тако чудне текстове, па када су доконали о чему се ради, сада ми их предају.

Пред крај мог боравка (тада сам предавала на Универзитету у Солт Лејк Ситију, у Јути), добила сам обавештење да се, према најновијим прописима по одобрењу председника Регана, све стипендије, па и Фулбрајтова оштро опорезују, те да треба да платим овећу суму долара (коју тада нисам ни имала) пре него што отпутујем. Професор Џон Милетић, колега са катедре, огорчен на такав приступ, предложио ми је да се обратимо најбољем и најзаузетијем адвокату који, мада најскупљи, једини може да реши проблем, наравно уколико уопште хоће да ме прими. Одбио ме је, а онда прихватио састанак на пет минута. Објаснила сам му ко сам и одакле сам, а затим ме је упитао да ли припадам „онима који су убили Франца Фердинанда“ и шта мислим о Гаврилу Принципу. – До ђавола порез, помислила сам.

Овде се ради о националној части. И почела да објашњавам историјски тренутак, сигурна да ће ме избацити напоље. На моје запрепашћење, замолио ме је да седнем, обећао да ће за порез средити, а затим почео да прича о српској херојској историји. Био је Мормон и отац тринаесторо деце. Имао је импозантну правно-историјску библиотеку која је покривала све зидове и скривено, велико срце. Није ми наплатио ништа. Пореза ме је ослободио. Послала сам му *Душанов законик* у преводу на енглески. Мислим да сам га обрадовала.

Моја фулбрајтовска одисеја била је праћена и предавањима које сам држала по позиву на различитим америчким универзитетима. То ми је омогућило и да се сусретнем са Аланом Дандесом (Dundes), чувеним фолклористом и антропологом, професором на Берклију. Покушавајући да дам преглед континуитета српске усмене традиције од XII до XX века, имала сам прилику да саслушам његове готово прекорне коментаре о томе да се нисмо довољно потрудили да целом научном свету тај континуитет осветлимо. „Шта би све Американци учинили са таквим богатством грађе! Могу само рећи да вам завидим.“

Знам да су код Вас, на нашу Катедру долазили страни специјалисти, већ формирану стручњаца за фолклор, које је занимала специјализација из српске народне књижевности. Кога бисте од тих млађих људи посебно издвојили?

Није их било много. Рад је био замишљен као менторски, индивидуални рад, са сваким од њих посебно. Свако би одабрао неку тему из наше грађе (или сам је ја сугерисала), коју је требало писмено да обради и одбрани на крају истека, обично вишемесечне, стипендије. Гледала сам да приступ буде и компаративан, како бисмо и ми упознали њихова фолклорна остварења. При том смо бар два до три пута недељно пролазили кроз обухватну грађу, према карактеристичним жанровским, тематским или неким другим критеријумима, да би кандидат, уз дату литературу, стекао увид (макар и површан) у целокупно градиво. Главни проблем је био језик. Јер колико год да су се они и опредељивали за нашу књижевност на основу својих претходних студија језика, до изражаја би дошле тешкоће у тумачењу поетског „текста“.

Иако ћу бити неправедна ако издвојим само једног или двојицу кандидата, морам да истакнем пре свега Џона Фолија (John Miles Foley), медијевисту, грецисту и јужнослависту, касније чувеног професора на Мисури (Missouri) универзитету из Колумбије, оснивача Центра за изучавање усмене традиције. Теоријом формула и „тема“ у староенглеској поезији бавио се већ крајем седамдесетих, да би цео историјат ове теорије штампао осамдесете године. Бак Алберта Лорда, уз пуно поштовање према њему,

Пари-Лордову формулативну теорију допунио је естетским и семантичким приступом. У Београд је осамдесете године стигао као комплетан научник. За нас је значајно што је у свом завршном раду „Уметност и традиција у српској и староенглеској наративној поезији“ (објављено у Књижевној историји 1981), српску епску поезију Вукове збирке искористио као доказни модел да староенглеске песме јесу усменог порекла. Било је то врсно проширење Лордовог бављења дугим песмама муслиманских професионалних певача. Нећу говорити о осам Фолијевих књига у којима је пратио суштински процес усменог стварања и улогу певача на компаративној, дијакроничкој основи, од Хомера (и пре њега) до данас, нити ћу се освртати на његових преко две стотине студија; хоћу само да кажем да је постао врхунски, светски ауторитет у својој струци, што Ви веома добро знате, и да искрено зажалим што га је рак однео са непуних шездесет пет година, 2012, а толико је још могао да дâ. Завршићу једним драгим сећањем на тренутак, када је свог малог сина самог слао авионом назад у Америку, желећи још да ради у Београду. На моје питање да ли га брине дечачићево путовање, одговорио је да је потпуно спокојан јер ће мали путник носити „току на прсима“, на којој ће бити забележено његово име, те се не може изгубити. А, „бец“, прозборила сам, да бисмо се обоје насмејали његовој, у ствари, адекватној употреби фолклорног термина. Његов српски језик је врвео поетским конструкцијама из српске народне поезије и то је било посебно симпатично. Насловну страницу међународног часописа *Oral Tradition*, коме је био и оснивач и главни уредник, обележио је портретом Филипа Вишњића.

Писање и одбрана докторских теза такође би се уклапала у вид откривања српске народне књижевности. Споменућу само корејског лектора за српски језик и српску књижевност на Хангкук универзитету за стране студије у Сеулу Санг-Хун Кима, чији је докторат (2000. године) о упоредној анализи српских и корејских народних приповедака, поново покренуо питање порекла заједничких мотива (део грађе штампан као антологија: *Корејске народне приповетке*, Београд 2001).

Све у свему, када се данас осврнете на Ваш веома разноврстан рад у оквирима своје струке, да ли бисте моли истићи један домен шога рада у коме сте највише уживали?

На ово питање није лако одговорити. Мени се посрећило да сам опстала у оквирима своје струке. Веома сам волела да држим предавања нашим студентима и да учествујем у семинарским вежбањима, да пратим њихова реаговања. То је посебан вид освежавања ума. Један особит изазов, узајаман процес у коме обе стране морају бити активне, утолико компликованији што је једна страна (наставничка) принуђена да се прилагоди мо-

гућностима рецепције знања, другој (слушалачкој страни). А то успева само ако се у слушаоцима осим разумевања пробуде и емоције. Професорка Радмила Маринковић је то дивно окарактерисала речима: „ако им засветле очи“.

Ја веома волим младе људе, они ме инспиришу. И не могу ни да Вам опишем колико је то задовољство када гледам како стасавају, како новим идејама обогаћују струку. А један од најбољих начина да се то прати је учење у часописима. И да се вратим на почетак. Зато се толико радујем оснивању Удружења фолклориста Србије и његовом гласилу. Желим му дуг век, надам се, овај пут уз подршку друштвених и државних институција.